

“Planting and Building”

Rav Shlomo Wolbe zt”l

YESHIVA UNIVERSITY
TORAH MITZION
KOLLEL OF CHICAGO

ENRICH • ENGAGE • INSPIRE

זריעה ובניין בחינוך

שיחות בענייני חינוך שנאמרו ע"י
הרב שלמה וולבה שליט"א

במסגרת
בית המוסר
ע"ש ר' חיים מנחם להמן ע"ה
ירושלים

הוצאת ספרים
פלדהיים
ירושלים

למה לא בן שלוש למקרא? כאן קבעו חז"ל שהצמיחה של הילד נעשית בהדרגה. מגיעה תקופה מסויימת שבה הילד כבר בשל ללימוד מקרא, ואז מלמדים אותו מקרא. יחד עם זה הילד גדל הלאה. כשהילד מגיע לגיל עשר הצמיחה שלו מגיעה לכך שהוא כבר יכול ללמוד משנה. אחרי חמש שנים נוספות הוא מתבגר עוד יותר, וכבר מגיע לגיל של לימוד גמרא.

כפי שראינו — קבעו כאן חז"ל שיש תקופות בילד, והתקופות באות על-פי הצמיחה האורגנית של הילד, לפי דרך הגידול הטבעית שלו. במשך שנות הילדות עובר הילד מתקופה לתקופה. את התקופות צריכים להכיר, ולהתייחס אליהן בזמן הנכון.

מדברי חז"ל אלו אנו רואים את חומרת החינוך, ואת חומרת ההקפדה הנדרשת בעיתוי הנכון של שלבי החינוך.

העיתוי הנכון — נקודת ההתחלה

כתוב בפרשת עקב: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס". אומרים כאן חז"ל (סוכה מב.):

קטן היודע לדבר אביו מלמדו תורה וקריאת שמע. תורה מה היא? אמר רב המנונא: "תורה צוה לנו משה".

ובספרי (דברים פייסקא מו):

מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו בלשון הקודש ומלמדו תורה, ואם אין מדבר עמו בלשון קודש ואינו מלמדו תורה — ראוי לו כאילו קוברו, שנאמר: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס". אם למדתם אותם את בניכם — למען ירבו ימיכם וימי בניכם, ואם לאו — למען יקצרו ימיכם.

חשיבות העיתוי

ילד הוא יצור חי. הוא גדל, וכמו שהוא גדל בגופו כך הוא גדל גם בנפשו, ברוחניותו. גידול של ילד צריך טיפוח, כמו גידול של עץ או של תבואה. דגש מיוחד צריך לשים כאשר מדובר בתהליך של זריעה. אם רוצים שיצמח משהו מסויים — צריך לדייק ולזרוע בדיוק את הדבר שאותו רוצים, ואחר-כך הורע יצמח מעצמו בתהליך הטבעי.

מצד שני יש בניין. צריכים לבנות אדם. אי-אפשר לסמוך על הצמיחה העצמית לבדה.

אם אני בונה ילד ומקנה לו מעלות, ואיני מתייחס לכוח הצמיחה שלו — אזי כוח הצמיחה הולך ומתנוון, והילד נהיה רכובט. מסתמא הוא עושה מה שאמרו לו, אבל אין בו חיות פנימית. כשהילד הזה יגדל — גם אז יעשה מה שצריך, אבל יזומה עצמית לא תהיה לו. מפני שיוזמה עצמית באה מכוח הצמיחה וכוח הצמיחה כבר מזמן התנוון ונרקב. נשאר "אדם-רכובט".

אם נותנים לילד לצמוח ולגדול מבלי לבנות אותו — יוצא פרא אדם.

אם בונים את הילד מבלי להתייחס אל כוח הצמיחה שבו — עושים ממנו רכובט.
הצירוף של שני הדברים יחד, של כוח הצמיחה ומעשה הבניין, זהו החינוך.

זאת אומרת: צריכים לבנות ילד בהתייחסות אל צמיחתו.

חשיבות העיתוי

ראינו את דברי חז"ל: "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן חמש עשרה לגמרא" (אבות ה"א, כ"א). למה לא מוקדם יותר?

זמנים אלה נקבעו לפי דרך הלימוד בזמן המשנה. לפי דרך הלימוד הנהוג אצלנו - התאמת הזמנים היא אחרת.

דוגמא נוספת: פעמים רבות לא מתייחסים מספיק לעניין המשחק של הילד. משחק זה דבר רציני מאוד אצל ילד. ר' ישראל סלנטר נ"ע אומר: כאשר ילד משחק בקרש בתוך אמבטיה, ואומר שזו אונייה, אם לוקחים ממנו את הקרש הזה הרי זה ממש כמו שהיו מטביעים ספינה גדולה של אדם מבוגר. הקרש אצל הילד הוא כמו ספינה אצל אדם מבוגר. אדם שמפריע לילד במשחק שלו — גוזל משהו מן הילד.

ישנם דברים שהם כעין דברים מוסכמים, ידועים ומקובלים. דרך משל: בסעודת שבת דורשים מהילדים לשבת ליד השולחן במשך כל הסעודה, אף שהסעודה נמשכת שעה או שעה וחצי, ולעיתים אף יותר. לילד צעיר זה בלתי אפשרי. ילד לא יכול לשבת בשקט כל כך הרבה זמן. הוא מוכרח להסתובב. לשבת במשך כל הסעודה, זה הרבה למעלה מן הכוחות שלו. אם מכריחים אותו — הרי שכופים עליו לעשות דבר שהוא הרבה למעלה מכוחותיו, ולא צריך להסביר עד כמה זה לא טוב. הכוונה היא בעצם טובה, רוצים לננות; אבל לשם כך מכריחים את הילד, והילד איננו יכול להיבנות עם דרישות שהן מעל ליכולתו. התוצאה מזיקה לילד. הנזק גדול במיוחד בגיל הצעיר, כי כל הפרעה קטנה בזמן הזריעה עלולה להביא מאוחר יותר לידי תוצאות חמורות.

ההסתכלות לטווח ארוך

חינוך הוא תהליך שצריך להיות לכתחילה לטווח ארוך. כבר כאשר הילד בן שנתיים או שלוש שנים, צריך לדעת ולקחת בחשבון שכשהילד יהיה בן ארבע-עשרה-חמש-עשרה, הוא יהיה בתקופה קשה מאוד. כדי לעבור את התקופה של גיל ארבע-עשרה בשלום, הוא צריך להיות קשור עם הורים שלו ביחס חם. אם הורים מתייחסים בתקיפות אל ילד בן שנתיים, שלוש או ארבע, אם מחנכים בחינוך נוקשה, אם

1 מכים אותו, ודורשים ממנו מעבר ליכולתו — הורסים את היחס החם של הילד אל ההורים. אמנם בשלב מוקדם כזה עדיין לא מתגלה החסרון של היחס. הילד עדיין זקוק להורים, הוא אוהב את ההורים. אבל אחר-כך, כשהילד בן ארבע-עשרה, באים ההורים מופתעים וצועקים: "אינני מבין מה עם הילד שלי, הוא לא מדבר אתי כלל, הוא לא מספר לי שום-דבר, אין לי מושג מה הולך אצלו". כשהורים באים ושואלים אותי מה לעשות, אני שואל אותם: "אמור לי, היכית את הילד כשהיה בן שלוש?" והוא עונה: "כמובן, הרי הייתי צריך לחנך אותו". אזי אני משיב: "עכשיו אתה משלם בעד המכות שנתת לו אזי". המכות והיחס הנוקשה מפעמים בתת-ההכרה של הילד מבלו שהוא יודע, הדברים נסתרים בתוך נפשו, ובזמן ההתנגרות הדבר יוצא ומתגלה, וההורים רואים שאיבדו את היחס אל הילד. בשבילם זה צער גדול.

15 ובשביל הילד נזק גדול:
 החינוך של ילד קטן צריך להיות לטווח ארוך. ההורים צריכים לננות יחס חם אל הילד, כך שכאשר יהיה הילד בתקופת הבררות, שהיא תקופה קשה, היחס החם הזה יעמוד לו ויעזור לו.
 16 לפעמים נדמה שמגיעים לתוצאות יותר טובות באמצעות הנוקשות. אבל "החכם עיניו בראשו", והורים שיודעים את סוד החינוך ואת החשיבות של ההסתכלות לטווח ארוך, נזהרים מאוד בגיל הרך שלא להסתכל רק על התוצאה המיידית. מצוי מאוד מצב שבו ילד לא שומע בקולי, ואני נותן לו כמה סטירות ומיד הוא שומע בקולי, ואני מתפאר: "אה, אני יודע איך להשפיע על הילד שלי". אבל זוהי שמחה מוקדמת מאוד. בעד ההנהגה הזו עתידים לשלם כאשר הילד יהיה בן ארבע-עשרה וכן חמש-עשרה, ואז יהיה קשה מאוד לתקן את המעוות.

כללו של דבר

אבל מאוחר יותר, כשהוא יתבגר כבר לא יפחד ממך, ואז לא ישמע לך.

דברים אלו הם כלל גדול מאוד בחינוך. ישנם הורים שחוטאים בזה, ויש לחטא הזה תוצאות נוראות. אני זוכר שבא אלינו לשיבה אדם אחד, צדיק מפורסם, עם בנו. כשהציג לנו את בנו אמר לנו: הבן שלי יש לו מידת הבושה. ובאמת הבן הזה לא דיבר. כששאלו אותו - לא ענה. אבל מאוחר יותר התברר שהשתיקה הזו לא נבעה מבושה. האבא, מרוב צדקות, לא הרשה לילדים לצאת מן הבית, לא נתן להם לשחק, הרי "עריכים ללמוד", והמשחק הוא "דברים בטלים". הילד היה אכול שנאה כלפי אביו. לא הצלחתי להוציא לו את השנאה מהלב. הוא גדל, פקר על מלכות שמים לגמרי, נשא אשה חפשית, וכל זה נבע מחינוך עם כוונה טובה מאוד, לעשות אותו לצדיק. אביו לא התחשב כלל בתכונות האישיות של הילד. כאמור - לצורת חינוך כזו יש תוצאות נוראות.

כללו של דבר:

מתוך הדברים האמורים אפשר קצת להבין מה זה חינוך, חינוך צריך לתת לילד לצמות, לפי דרכו, ועל פי זה לבנות עוד, הנחגה ומידות. בלי לתת לו לצמות, כאמור, הילד יהיה רובוט. אבל אם סומכים רק על צמיחה, בלי לבנות מידות, בזמן הנכון, צומח צמח פרא - פרא אדם.

דרכי חינוך

שתי דרכים בחינוך

השגת המטרה של החינוך נעשית בשתי דרכים עיקריות:
א. דוגמא אישית. החיוב הגדול של ההורים הוא לשמש דוגמא. כל ילד רוצה באופן טבעי להזדהות עם הוריו ולחקות אותם. אם הדוגמא שהם מראים היא טובה, והיחס שבין ההורים והילד הוא יחס בריא, יחס לבבי וחם, אזי באופן טבעי הילד ירצה להיות כמו אביו שלו, והילדה תרצה להיות כמו אמה. אחד מעיקרי החינוך החשובים ביותר הוא הדוגמא האישית. אם הורים דורשים מילדים דברים שהם עצמם אינם עושים - הם עלולים לקלקל את הילדים לגמרי.

ב. הסברה. במהלך גידולו של הילד צריכה להיות הסברה. הסברה של האמונה, של מצוות התורה. מוטלת חובה על ההורים להסביר לילדים, לא לחשוב שהילד קטן מדי, ועליו לקיים את הדברים בלי הסברים כלל. ההסבר צריך לבוא בשפתם ובהתאם לרמה שלהם, אבל לא להתחמק מהסברים. לצערנו זה תפקיד שהרבה פעמים נמצא מוזנח. לא עוסקים מספיק בהסברה.

פעם שהוא מושך בכתפיים, אבל לא צריך לתת לילד את ההרגשה שהוא מֵאִים. יש למצוא את הסיגנון החיובי כיצד להעביר את הדרישות שצריך לדרוש מן הילד (ראה לקמן בנושא "עקביות"), ודבר זה עדיף עשרת מונים על הסיגנון השלילי, סיגנון שנכנס תחת ההגדרה של איום.

שיתוף באחריות

אני רוצה להזכיר עיקרון נוסף, שיכול להיות לעזר רב בחינוך הילדים. חשוב מאוד לשתף ילדים בעבודתם של ההורים. למשל: בעת לידה של אח קטן. בדרך כלל כשמגיע תינוק חדש הביתה, הילד הגדול ממנו מקנא בו. הוא מרגיש את עצמו מן הצד. מחכמת החינוך הוא לשתף את הילד או הילדה בטיפול ברך הנולד, ואפילו אם הם רק בני שלוש. אפשר לבקש ממנו לשים את המוצץ בפה של אחיו הקטן, והאמא תאמר לו: "הנה, אתה העוזר שלי!" או יביא משהו עבורו, ואולי ינדנד את העריסה. כך הילד מרגיש שהוא נהיה שותף של האמא שלו. זה מרומם את הילד מאוד. בגישה כזו כבר אין מקום לקנאה. כי הילד מזדהה עם האמא.

מקור לזה אנחנו מוצאים בפרשת ויצא. לאחר שלבן רדף אחרי יעקב כתוב: "ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים" (בראשית לא, מו). שואלים חז"ל במדרש (בראשית רבה, ע"ד, י"ט): הרי לא היו ליעקב אחים! ועונה המדרש: אחיו אלו בניו. רש"י בפירושו על הפסוק מסביר את דברי חז"ל: משעה שנערכו לעזור לו – נקראו אחיו. מכיוון שנתייצבו לצידו בשעת הצורך – נעשו לו כשותפים.

זו חכמה שאנו לומדים מיעקב אבינו, לעשות את הילד שלי לאח שלי. שיבין שבעניין מסויים הוא שווה לי, עוזר לי ונהיה לי שותף. הוא אינו מרגיש כלל שאני מטיל עליו עול.

(D)

ורעב, ודווקא אז הילדים רוצים לקפוץ על האבא, שלא ראו אותו כל היום, וזו בדיוק השעה שהם צריכים כבר ללכת לישון, והאמא צועקת והם לא רוצים ללכת לישון, ואז האב מתחיל גם הוא להתרגז עליהם ולצעוק. קשה מאוד להבליג במצב כזה, אבל הצעקה שצועקים – מאוד מזיקה.

הדברים הללו קשורים לכלל נוסף: בלי מידות טובות אי-אפשר לחנך. אם אדם אינו עובד על עצמו, על המידות שלו, אינו יכול להיות מחנך.

בספר מנחת שמואל, מביא מחבר הספר בשם רבו, ר' חיים מוולאז'ין: "בזמן הזה קשות אינם נשמעים". אם אומרים דברים קשים הם לא נשמעים. נשמעים רק הדברים הרכים והטובים. "ומי שאין טבעו לדבר רכות וממהר לכעוס על עושי עוול, ובפרט כשלא ישמע לו – פטור ממצוות תוכחה". זהו פסק של ר' חיים מוולאז'ין: אדם כעסן אינו יכול להוכיח.

מצוות חינוך מעוגנת במצוות תוכחה. לכאורה יוצא שאדם כעסן – פטור מחינוך. אלא שאי-אפשר להיפטר מחינוך, מפני שסוף-סוף האבא נשאר אבא. לכן, הוא מוכרח לשלוט על עצמו. כבר לפני מאה וחמישים או מאה וארבעים שנה פסק ר' חיים שאין להשתמש בדברים קשים, על אחת כמה וכמה כיום, ובפרט עם ילדים. בדברים קשים אין מועילים כלום. אדרבא, הדברים הקשים – מזיקים. מוכרחים להשתמש אך ורק בדברים רכים. מה לעשות כאשר הילד אינו שומע? צריך להגיז פעם ופעמיים עד שהילד שומע. זוהי החכמה של חינוך, לדעת איך לדבר ומתי לדבר. סניף לדברים האלה הוא נושא האימונים. **אימונים אינם דבר בריא, ולכן צריך להזהר מאימונים על ילדים.** אין פירוש הדברים שלא צריך לדרוש מן הילד, או שצריך לוותר לו בכל

האישי. כל אחד יעשה נוסח לעצמו, בהתאם לצורך העומד בפניו באותו זמן. יש נוסח כללי שנמסר בשם ה"חזון אישי", לאומרו בברכת "שומע תפילה" ובחלקת נרות שבת, וכך כתב:

"יה"ר מלפניך ה' אלוקי ואלוקי אבותי, שתרחם על בני (פלוגי) ותהפוך את לבבי לאהבה וליראה את שמך לשקוד בתורתך הקדושה ותסיר מלפני כל הסיבות המונעות אותי משקידת תורתך הקדושה ותכין כל הסיבות המביאות לתורתך הקדושה, כי אתה שומע..."

אגרות חזו"א, כרך א, סי' ע"ד.

עניינה של תפילה על הבנים וחיוכם היא כל כך חשובה, עד שיש מקום לחשוב שהתפילה היא העיקר החשוב ביותר בכל החינוך. זו תהיה אשליה לחשוב שהחינוך והגידול של הילדים להיות גדולים בתורה ומצוינים במידות הוא אמנם בידי אדם, בידינו שלנו. הדבר תלוי בקבי"ה. אמנם הילדים הופקדו בידינו, ואנחנו צריכים לעשות את כל המוטל עלינו. אבל צריך תפילה רבה לפני הקב"ה על הפקדון שלו שהפקיד בידינו.

גיל הינקות

צריך לדעת שתינוק כבר ביומו הראשון ער מאוד לכל המתרחש בסביבתו. כל יום הילד גדל – והוא שם לב יותר ויותר לפרטים ופרטי פרטים בסביבתו. ממילא צריך לדעת ולהתנהג בצורה כזו, שכשהתינוק שומע ורואה מה עושים חורזי – יראה דברים שישמשו לו דוגמא.

תנא דבי אליהו פרשה יט:

"שאי אליו כפיר על נפש עוללך" (איכה ב"ט), מכאן אמרו, יבקש אדם רחמים על עצמו על אשתו ועל בניו

חובת התפילה

בראש וראשונה, מהיום הראשון ועוד קודם לכן, יש חובה של החורים להתפלל עבור ילדיהם.

ראיה לדבר – מעניינו של חתן גדול. מי שהרג נפש בשוגג, דינו שיגלה לעיר מקלט, וישאר שם עד מות הכתן הגדול. מה הקשר בין חיוו של הכתן הגדול לבין דינו של הרוצח בשוגג? לימדונו רבותינו בגמרא שיש כאן בחינה של עונש לכתן הגדול, כיוון שהיה עליו להתפלל על בני דורו (שלא ירצחו ולא ירצחו). אם נרצח מישהו, הגם שבשוגג, סימן הוא שהכתן הגדול לא התפלל, ובוה הוא קשור לעניינו של הרוצח, "וישב בה עד מות הכתן הגדול".

בתורה לא מוצאים דין שהכתן הגדול צריך להתפלל, ולא מוצאים תפילה כזו בסדר התפילות של הכתן הגדול. ביום-הכיפורים בקודש הקודשים או בצאתו משם. אבל העניין הזה ברור ומובן מאליו, זו הנחת יסוד פשוטה שהאחריות של הכתן הגדול היא להתפלל על בני דורו. מדוע? כי הוא הכתן הגדול, הוא מופקד על בני הדור.

ומזה נוכל ללמוד בניין-אב, שכל מי שמופקד על אחרים, – חייב להתפלל עבורם. רב צריך להתפלל על בני קהילתו, כך זה לגבי ר"מ על בני ישיבתו, ובודאי שיש חובה כזו על חורים, לגבי ילדיהם.

ברור לי, באופן אישי, שאם הגעתי למשהו בתורה – זה בזכות תפילותיה של אמי. שמת לי שהיתה מתפללת עלי אפילו עשר פעמים ביום.

לעולם איננו יכולים לומר שהתפללנו כבר מספיק עבור הילדים, ואיראפשר לקצוב גבול לתפילות שעלינו להתפלל. גם אין נוסח שתיקנו חז"ל לתפילה כזו. ישנה רק האפשרות להתפלל מעומק הלב, וכך כל אחד צריך לעשות, בנוסחו